



Historisch denken en de oorlog in Oekraïne

Negen adviezen

Dr. Bram De Ridder, m.m.v. Prof. Dr. Violet Soen, Dr. Bart Willems, Dra. Alexandra Van den Berghe

Er circuleren momenteel talloze historische analyses van het conflict in Oekraïne. Geschiedenis wordt vooral gebruikt om te verklaren hoe het zover kon komen. Andere commentaren proberen duiding te geven bij wat er actueel aan de hand is of voorspellen wat er de komende tijd nog kan gebeuren. In sommige gevallen is het verleden zelfs een propagandamiddel of een argument om bepaalde acties te legitimeren.

Niet al deze vormen van historisch denken zijn even waardevol. Daarom negen adviezen om de bestaande commentaren beter te beoordelen en om eventueel zelf via historische inzichten een inschatting te maken.

De negen adviezen:

- 1) Controleer de oorsprong van elke historische uitleg die je waardevol acht
- 2) Laat je niet beïnvloeden door historische simplismen
- 3) Hecht geen waarde aan analyses die enkel spreken over personen of systemen
- 4) Vertrouwde herkenningspunten zijn niet altijd de beste herkenningspunten
- 5) Hou je blik gericht op vandaag en morgen
- 6) Gebruik historische vergelijkingen als oriëntatiepunten
- 7) Gebruik geschiedenis niet als wegwijzer
- 8) Denk in termen van scenario's en sluit er geen enkel uit
- 9) Onthoud dat dit een actueel conflict is met actuele slachtoffers

1) Controleer de oorsprong van elke historische uitleg die je waardevol acht

De oorlog in Oekraïne is een informatieoorlog. Dat betekent dat er ook foutieve informatie circuleert over de historische oorzaken en mogelijke gevolgen van het geweld. Besef dat niet elk verhaal over het verleden waarheidsgetrouw is en dat niet elke historische factcheck foute informatie wil rechtzetten. Controleer of de bron van een historische uitleg een professioneel historicus is, ga vervolgens na waar en waarover die persoon al gewerkt heeft, en check tenslotte of hij of zij ervaring heeft met publieke debatten. Onthoud daarbij dat alle betrokken partijen er belang bij hebben om hun acties te legitimeren. En een kritische houding hoeft niet automatisch tot de ontdekking van allerhande complotten te leiden.

2) Laat je niet beïnvloeden door historische simplismen

“Poetin is de nieuwe Hitler”.

“Poetin is de nieuwe Stalin”.

“Dit is net zoals de Koude Oorlog”.

“De Russische legers zijn altijd superieur op eigen terrein, net zoals tegen Napoleon”.

“Historisch gezien is dat nog nooit gebeurd, het is daarom onmogelijk”.

De bovenstaande stellingen zijn soundbites, geen analyses. Het zijn overduidelijke simplismen die zelden waarde hebben. Pas ook op met achtergrondstukken die talloze historische vergelijkingen bevatten of die de oorsprong van het conflict in een extreem ver verleden plaatsen. Vaak bewijzen dergelijke achtergrondstukken alleen maar dat hun auteur een historische encyclopedie in huis heeft.

3) Hecht geen waarde aan analyses die enkel spreken over personen of systemen

Wanneer je de geschiedkundige analyses over de crisis van naderbij bekijkt, vallen ze uiteen in drie groepen. De eerste groep zijn analyses die alles verklaren door in het verleden van een persoon te gaan graven: de hele crisis gaat dan terug op de vernedering van Poetin tijdens de ineenstorting van de Sovjet-Unie. De tweede groep ziet alleen maar systemen: de oorlog is puur het gevolg van een verstoord geopolitiek machtsevenwicht en zal pas eindigen wanneer een nieuw evenwicht is gevonden. De derde groep combineert beide perspectieven: de keuzes van Poetin zijn een even belangrijk stuk van de puzzel als de geopolitiek balans. Die laatste combinatie is altijd juist: geen enkele politicus is almachtig en geen enkel systeem allesbepalend. Context is bovendien belangrijk, alleen gecontextualiseerde historische informatie houdt rekening met sociaal-economische, politieke, culturele en religieuze factoren, op korte, middellange en lange termijn.

4) Vertrouwde herkenningspunten zijn niet altijd de beste herkenningspunten

Analisten selecteren hun historische vergelijkingen vaak op basis van herkenbaarheid en niet op basis van relevantie. Bijgevolg is elke nieuwe oorlog meteen hetzelfde als de Eerste of de Tweede Wereldoorlog, de Vietnamoorlog, de Koude Oorlog of de Irakoerlog – minder bekende conflicten worden veel minder aangehaald. Denk ook aan de recente pandemie: vergelijkingen met de Middeleeuwse Pest, de Spaanse

Griep en SARS waren overal te vinden, maar bijna niemand had aandacht voor de Romeinse Pest van Justinianus of de 19^{de}-eeuwse pokkenepidemies. Dat komt doordat analisten vaak zelf maar een beperkt aantal historische cases diepgaand beheersen, doordat hun publiek een eerder algemene historische kennis heeft, en doordat het format dat gebruikt wordt niet altijd uitgebreide analyses toelaat. Scenario's worden daarom bijna altijd geschreven op basis van dezelfde vertrouwde vergelijkingen zonder dat nagegaan wordt of andere cases nuttigere informatie opleveren. Wie een goede vergelijking wil maken of een waardevol scenario wil uitwerken, kan best actief op zoek gaan naar onbekende historische voorbeelden.

5) Hou je blik gericht op vandaag en morgen

Vele historische analyses geven een inzicht in de oorzaken van het conflict. Ze leggen uit hoe we via vroeger bij vandaag zijn uitgekomen. Veel minder wordt geschiedenis gebruikt om te bepalen welke opties er op dit moment mogelijk zijn of welke stappen er later nog gezet kunnen worden. Het is uiteraard belangrijk om de historische wortels van de crisis te kennen, maar daarmee heb je nog geen actieplan voor vandaag of een koers voor morgen. Bij het nemen van beslissingen komen er best drie dingen samen: achtergrond bij hoe de situatie historisch tot stand is gekomen, een historisch geïnformeerde inschatting van de huidige positie van de betrokken partijen, en meerdere historisch geïnformeerde toekomstscenario's. Wie bij die eerste stap blijft hangen kijkt enkel achteruit en niet vooruit. Let wel: toekomstgerichte analyses die zeggen dat iets *zeker zal* gebeuren zoals vroeger zijn nooit betrouwbaar, analyses die beweren dat iets *kan* gebeuren zoals in het verleden zijn dat eerder wel. Niemand heeft een glazen bol, ook historici niet.

6) Gebruik historische vergelijkingen als oriëntatiepunten

Telkens er een crisis uitbreekt die buiten de normale verwachting valt, regent het suggestieve historische vergelijkingen. De Russische inval is bijvoorbeeld net hetzelfde als de annexatiepolitiek van de Duitsers in de jaren 1930; de Oekraïners verzetten zich net zoals de Finnen tegen de Sovjet-Unie in 1940; en de nucleaire dreiging is even groot als tijdens de Cubaanse rakettencrisis van 1962. Zulke vergelijkingen zijn aartsmoelijk om juist in te schatten en kunnen op zichzelf nooit een goede basis voor een beslissing vormen. Ze kunnen echter wel gebruikt worden om je te oriënteren in een snel veranderd landschap. Is de situatie echt even erg als tijdens de rakettencrisis? Kan het escaleren zoals bij de Duitse annexatiepolitiek gebeurde en wat zijn dan de mogelijke gevolgen? Als de gebeurtenissen ongeveer verlopen zoals tijdens het Finse verzet, in welke positie bevinden de Oekraïners zich dan? Gebruik historische vergelijkingen om je locatie op de kaart van de gebeurtenissen te bepalen en om in te schatten hoe die locatie zou kunnen veranderen.

7) Gebruik geschiedenis niet als wegwijzer

Historische vergelijkingen kunnen prima dienen als oriëntatiepunten voor het heden. Maar een oriëntatiepunt is nog geen wegwijzer. Geschiedenis kan niet dienen om met zekerheid te zeggen welke richting een crisis zal uitgaan: er blijven altijd verschillende mogelijkheden open en sommige gebeurtenissen kunnen onbedoelde effecten genereren. Rusland kan de oorlog winnen, maar misschien ook verliezen. De oorlog kan lang aanslepen of plots afgelopen zijn. Het geweld kan beperkt blijven of kan escaleren. Bovendien kunnen scenario's op termijn door elkaar gaan lopen: als aanvankelijk pad A gevolgd werd, betekent dat niet dat pad

B volledig is afgesloten. Historisch inzicht kan veel van die opties blootleggen, maar nooit met zekerheid zeggen welke kant het zal opgaan.

Nog belangrijker is dat zelfs wanneer er één wegwijzer veel duidelijker is dan de andere, dat niet automatisch een reden is om die pijl te volgen. Geschiedenis zegt nooit wat er zal gaan gebeuren, maar nog veel minder wat er *moet* gebeuren. Momenteel circuleren er bijvoorbeeld veel stellingen die verwijzen naar de Britse *appeasement*-politiek aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Die mislukte poging om Hitler tevreden te stellen met een extra stuk territorium creëert volgens sommigen nu de verplichting om zo hard mogelijk op te treden tegen Poetin. De geschiedenis laat besluitvormers zogezegd geen andere keuze, maar in werkelijkheid verplicht het verleden tot niks: niet tot *appeasement* en niet tot harde maatregelen. Historische analyses kunnen dus een nuttig hulpmiddel zijn bij het nemen van bepaalde beslissingen, maar niet bij het formuleren van excuses voor diezelfde besluiten.

8) Denk in termen van scenario's en sluit er geen enkel uit

Als je via een historische vergelijkingen je positie en mogelijke paden hebt bepaald, kan je ook toekomstgerichte scenario's uitwerken. Stel dat de sancties tegen Rusland tot een nieuwe economische crisis leiden, hoe verliepen eerdere crisissen dan juist? En welke kans bestaat er dat bepaalde elementen uit die oude scenario's zich zullen herhalen? Belangrijk is om daarbij het volgende te onthouden:

- a) Een historisch scenario herhaalt zich nooit exact, maar sommige zaken komen vaker terug dan andere.
- b) Een historisch scenario kan gelijkaardige inhoudelijke elementen bevatten maar volgens een totaal verschillende timing verlopen.
- c) De geschiedenis stopt niet in 1940, 1914 of een andere bekend punt. Scenario's die enkel putten uit de laatste anderhalve eeuw laten een schat aan informatie liggen.
- d) Het bepalen van de exacte kans dat een bepaald scenario zich zal voordoen is nagenoeg onmogelijk. Maar het is wel mogelijk om grootordes van waarschijnlijkheid te bepalen.
- e) Voor elk scenario is de kans groter dan 0. Hoe onwaarschijnlijk ook, niets valt ooit met zekerheid uit te sluiten.

Besef dat het uitwerken van toekomstgerichte scenario's heel erg complex is. Het is een precisiewerk dat enkel kan slagen met input van historische en niet-historische specialisten. Beslissingen nemen op basis van een verkeerd uitgedacht scenario kan dramatische gevolgen hebben wanneer je het toch probeert te volgen – proceed with caution.

9) Onthoud dat dit een actueel conflict is met actuele slachtoffers

Soms creëren we afstand tot vandaag door te denken over vroeger. Door de lens van het verleden lijkt het alsof de oorlog in Oekraïne net zoals voorbije oorlogen buiten onze controle valt: aan beide valt er precies niets meer te veranderen. Maar terwijl het leed uit vroegere oorlogen inderdaad meestal al geleden is, zullen er in Oekraïne nog altijd slachtoffers bijkomen. Historisch leed mag niet blind maken voor leed vandaag.